

ZLATA DEROSI

STJEPAN VUKUŠIĆ — BUROBRAN

Rijeka 1970 (Biblioteka »Dometi«)

Ukusno opremljena knjiga pripovijedaka *Burobran* i svojim vanjskim izgledom (neuobičajenim formatom) i kratkom bilješkom o autoru, potpisanom M. K., privlači pozornost čitaoca, čiji interes za knjigu doista neće biti uzaludan ni nade iznevjerene. Ta mala zbirka od 13 pripovijedaka i crtica, na stotinjak strana, slika u hrvatskoj književnosti zapostavljenu pokrajinu naših dana, koju su tako svestrano obuhvatili hrvatski pisci iz razdoblja realizma, a koja u suvremenom našem stvaralaštvu nema izrazitijih predstavnika.

Rođen u Stinici, nedaleko Senja, Vukušić ostaje u svojim pripovijetkama u Podgorju, kraju pod Velebitom, gdje je priroda okrutna, a čovjek siromašan. Mjesno određenje radnje u pripovijetkama S. Vukušića potpuno je konkretno: To je kraj omeđen morem i otocima s jedne strane i velebitskim klisurama s druge, krševita zemlja izložena buri, sivi horizonti, šturi pašnjaci, pusti kamenjar — škrto tlo na kojem živi čovjek malen i jadan, pod bremenom nevolja, glada i rata.

Na takvoj zemlji čovjeka ne mimoilaze bezbrojni socijalni problemi, pa je sasvim razumljivo da su oni prisutni i u Burobranu: borba za plodove siromašne zemlje (*Burobran*), sukob bogatih i siromašnih (*Pobuna*), put u kriminal (*Krađe*), osamljeni starci bez podrške sinova (*Oproštaj*), izloženost tuberkulozi (*Poklon*), nezasićenost bogatih i prazna utroba siromašnih (*Napuštena igra*), napuštanje domovine (*Tuđina*), školovanje siromašnih (*Kurirova škola*), itd., itd. Ali za Vukušićevu zbirku *Burobran* ne može se reći da predstavlja socijalnu pripovijetku, a stavljanje socijalnih problema u prvi plan bilo bi u osvrtnu isforsirano jer Vukušić Podgorje ne doživljava kao Novak, niti problemima pristupa kao naši realisti regionalisti — njegov je pristup podgorskom čovjeku specifičan, njega ne zanima što se dešava siromašnom čovjeku sivog kamenjara, nego kako čovjek doživljava vanjski svijet, što proživljava u vrtlogu nevolja izazvanih gladom, siromaštvom i ratom. Unutrašnji svijet maloga čovjeka jedne određene sredine, psihološka strana životnih problema — polazišna je i završna točka Vukušićevih opažanja i toj slici intime podređena je fabula, jezik i kompozicija *Burobrana*.

Vukušićeva je temeljna inspiracija siromaštvo i njegov odraz u duši čovjeka. U *Burobranu*, po kojemu je i cijela zbirka dobila ime, dječak Jure otima buri ječmeno klasje obuzet onom istom ljubavlju koja je gorjela u sr-

cima pradjedova *kršnih ljudina koje je nepoznati udes bacio na vjetrometni kamenjar da u više koljena lome svoju snagu gladni zemlje i njenih plodova*. Svi Jurini razgovori, njegove misli i snovi okrenuti su njevici i birobranu što ga je sam sazidao da mu pomogne u borbi protiv nemilosrdne prirode. Njegov optimizam ispunjen vizijom lelujavog klasja, budućeg slatkoga kruha, suprotstavljen je potištenosti siromašne sredine koja ima gorko životno iskustvo jer u borbi s prirodom doživljava češće poraze nego pobjede.

U *Pobuni* u središtu je piščeve pozornosti ponižen čovjek koji svoju »manjevrijednost«[»] bolesno doživljava, s teretom kompleksa izazvanih porugom ljudi on se otima svojim vlastitim nemirima i u unutrašnjoj pobuni pokušava za sebe izboriti u društvu, u svojoj sredini, mjesto dostojno poštovanja, pa kad mu to ne uspijeva, prihvaća misao na smrt kao ostvarenje spokojstva i izvan zemaljskog utočišta mira.

Oproštaj je pripovijetka o propadanju seoskog ognjišta i suvišnosti staraca koje ne prihvaćaju ni vlastita djeca. U *Poklonu* razrađena je želja siromašnog mladića za životom i strah od smrti, u *Prvim trešnjama*, stilski vrlo dotjeranoj pjesmi u prozi, toplo je dana veza čovjeka i zemlje, osjećaj koji je u manjoj ili većoj mjeri prisutan u većini Vukušićevih pripovijedaka. *Tudina* crta izgubljenog čovjeka koji je daleko od svog doma i koji traži uporište, izgubljen i bespomoćan; u *Kurirovoj školi* čovjek se otima siromaštvu, zaostalosti i neznanju.

To otimanje malog čovjeka od stoljetnih nevolja, želja da živi životom dostojnim čovjeka i instinktivna povezanost s rodnom grudom i škrtim kamenjarom — prožima sve Vukušićeve pripovijetke, od prve — *Burobrana* — do posljednje — *Kurirove škole*. Mnogo je jada sakupljeno u tom Vukušićevu podgorskom čovjeku kojega bijeda vodi u kriminal i prosjačenje, koji pada u bezdan očaja, ali se otima i posljednjim snagama tijela i duha. I kao što u *Burobranu* Juru ispunjava radost kad vidi da je spašen ma i mali dio ionako siromašne žetve, tako u zadnjoj pripovijesti — *Kurirovoj školi* — Vukušić preko svog siromašnog podgorskog đaka koji je otišao u grad u škole željan znanja, crta viziju novog života: *Svježi dah sa hrda — prisan zavičajni pozdrav. Suri vijenci ustremljeni k nebu zastrli pola obzorja. I drijemaju u suncu krijući duboko svoju neizmjernu prasnagu. Svu tu kamenu planinu, od plava ruba do bezljudnih mrčava, naselit će novim pjesmama. Po njenim stijenama zlatom će vezati niti prekinuta vremena. A na tom papiru što se grijao i podrhtavao na njegovu srcu sletjet će školovanje i u ovom kraju iz mutnih legendi u svakidašnji život.*

Krug osjećaja i raspoloženja Vukušićevih ljudi nije raznovrstan, ali je razrađen vješto i s osjećajem mjere. Ono što je najuspjelije u toj zbirci jest atmosfera u kojoj se kreću Vukušićevi mali ljudi. Oko njih i u njima drhti jedna trajna uznemirenost, nešto je uvijek mučno i teško u zraku, neopipljivo, a tako konkretizirano da ga doživljujemo upravo opredmećeno. Situacije su mračne i neugodne, tiha suspregnuta tuga nazire se u svim doživljajima, radost je tek kratkotrajni trenutak gdje se čežnje i snovi o sreći, punom želucu i toplom ogrtaču pretvaraju u stvarnost i rasplinjuju u očaju neispunjenja snova i razočaranja u životu. Te su situacije često izazvane nekim konfliktom u čovjeku ili među ljudima ili pak nekom unutarnjom napetošću kojoj čovjek ne može naći uzroka, a kad joj ga nađe, napetost postaje jača i otimanje od svega što je kod čovjeka ugušilo mir dobiva svoj puni smisao.

Kad Mile u *Pobuni* započinje razgovor s ljudima kojima nije jednak i tim razgovorom pokušava izjednačiti se s njima, onda upravo izaziva neugodnu atmosferu, koja ga gura još dublje u njegovoj bezvrijednosti. Tek što se mucavo uključio u razgovor, svojom nespretnom konverzacijom dovodi ljude u sumnju da s njim nešto nije u redu, pa i sam spoznaje da mu nešto priječi uključivanje u normalan život — kao da je proklet:

... Oči mu se otmu k Mati jer je s te strane ćutio pritisak. Zlurad podsmijeh zabode mu se nekud u utrobu, i oči mu se naglo rasplinu. Prebaci koljeno preko koljena, no odmah se vrati u raniji stav. Učini mu se da mu Mate kao golem polip zavlači trakove u otvorene rane i brizga u njih otrov.

— Da, ja mislim da je bolje... hotel. Posljednju riječ naglasi tobože energično i udari šakom po koljenu, a šutnja ga je gutala kao provalija...

— Ivane, gdje je brat tvoj Joso?

Ivan se strese i uplašeno pogleda prisutne. Mariji Mršić pukne preda i ona se uskomeša za vretenom, a pod Crnim Josom stolac strašno zacvili.

— O, bože moj, vidi mene! O, ne, ne... A bija sam mu u sprovodu. Ne, ne, oprost Ivane... Ja... Znaš ti mene. O ljudi moji, što se čovjeku dogodi... hm — i ukočeno upilji preda se.

Crnog Josu uhvati kašalj, a Jure Dračić počeo da shvaća i gledao uporno čas Matu čas Milu.

Sapet zakočenim strahom, Mile protiv volje pogleda Matu, za oblakom dima lice obasjano smiješkom zluradog i mirnog zadovoljstva.

Mile dohvati rasklimani stočić, ogleda ga poslovno pa mu stane čupati željeznu nožicu.

— E, svašta, doda za se. — Svim je čulima pipao okolinu. Nešto ga je tjevalo na kretanje i govor. To mu se često dešavalo: nemoćan da izdrži šutnju, govorio je bez kraja, no to je bilo paljenje slame nad ponorom.

Konflikti često nastaju zbog nesposobnosti čovjeka da se prilagodi stvarnosti, kao npr. u *Priči o plavom stakalcu*, gdje pisac opisuje nestvarne želje pomućena uma, ili su pak izazvani neuspjehom što ga čovjek doživljava u novoj sredini, kao u *Povratku u zavičaj*, koji danim ugođajem podsjeća na majstorski opis povratka Ivica Kičmanovića iz grada, kad šutnja odražava poraz i neuspjeh, dok kod Vukušića izbjegavanje osjetljivog pitanja i razgovor o nevažnim stvarima izaziva dojam o nemiru u srcima opisanih likova:

I pogleda što bi ponio, ali vidje da je Ivanu pod rukom samo tanka tašnica.

Pozdravili su se s nekim susjedom kao od prijeke nužde, a taj zablenuo gleda: nešto je tu čudno.

A otac, pun teške odlučnosti — pravo u hotel: ne ući u hotel, znači poraz priznati.

U hotelu, već na samim vratima, skoči rođakinja:

— A sunce moje! — i mnoštvo diže glave, a Ivan se razvaljeno smiješi na brisanom prostoru.

— Posle ćemo, posle — govori otac i potiče ga:

— Ajde, ajde!

Tako do šanka, za stup, a odzgo zid.

»Hvala ti, oče, sve to radi mene... Vidiš sve, a to me i peče«, pomisli Ivan.

Obavezno vino već je na stolu, a gostioničar se samo solidarno nasmiješi: navikao čovjek.

Jedan se naglo uspravlja, rumen i rasute kike, i bučno odmiče stolice probijajući se između glava usmjerene pažnje: taj smatra svojom dužnošću da se čestitije pozdravi. Ivan ustaje i klanja se previše duboko, a otac ga letimice pogleda pa preuzima riječ:

— Kuda ti? Kako? itd., ali ne: ovaj hoće lično s Ivanom, i to temeljito, a Ivan ga gleda golom voljom do kritične tačke, a otac:

— Ajde, sine, pij! Očeš da i tebi čašu... Nećemo se zadržavati.

Cesto se u Vukušićevim pripovijetkama javlja ugođaj neke topline i bolne sreće u vezi čovjeka i zemlje, vezi koja seže duboko u prošlost, čak u beskonačnost. Vukušićev junak u prvim trešnjama u zanosu kliče: *Djedovino, moja istino, u tebi sam časak živio slobodan i dobar.* Taj se osjećaj uvijek javlja u neposrednom dodiru čovjeka s prirodom, kad Vukušićevi opisi izazivaju kod čitaoca dojam neke bolne sreće:

»Nad prvim slikama mojega djetinjstva — raširene grane trešanja: i dok cvatu, i dok zru, i kad gube lišće. Čekao sam strasno zarudjele plodove i tražio posljednje pod slomljenim lišćem...

U zle dane ja ih dozivljam. Pod njihovim cvatom budi se korijenje sasušenih nada. Zlatno zujanje vrati se kao pjesma s ruba zaborava... Trešnje su uporište godinama tuge. One su zavičajni pozdrav u tuđini. Njišu se bijelim bogatstvom, zuje zlatnim životom. Rumene se kao vječno zdravlje.«

Kad je izbio ispod gusta badema, zastane raširenih očiju. Mrtvo žito ležalo je smršeno na zemlji. Ono s ruba njivice našlo zelen ležaj na mekoj tratini. Slamke odrubljenih glava njišu se bez smjera. Stajao je Jure kao ukopan. Vidik mu se raspline i dječak podigne ruke k očima...

Onda se primakne svojoj građevini.

Oči mu se naglo rašire. Na usku pojasu uvrh njivice, baš pod borubranom njihalo se puno zrelo klasje jedva šušteći, kao da umorno kroza san šapće svoju sreću nakon dovršene bitke.

Tu je Jure stajao posve izmijenjen. Gledao je klasje i ono se topilo pa se opet vraćalo u vidokrug... Onda stisne pesti i raširi ruke:

»Evo moga žita!«

Pokuša da, kao čovjek odriješen svih briga, mirno razgleda okolicu. U draželjku što se blago penje prema istoku — sivi suhozid, djelo silna truda, opasao dvije krpice štura pašnjaka. S niska grmeljka u vrtu listići se truse i padaju na suru podzidu kao zlatni novčić, a otkinuto smokovo lišće široko šušti na rdastoj tratini, uza zid, uvrh rijetka šiblja jedini listić kao blijed jezčić vrti se neprirodno brzo pred padom u nisko boravište. A po kamenjaru vitke osamljene drače, sagnute k zapadu, njišu se u teškoj misli, u ritmu tužaljke. Iznad ograde po zamaknutim stranama veru se odsječci puteljka prema planini. Ponese ga želja po toj mirnoj stazi — gore do ruja u stranama, i dalje, u srednju planinu.

Priroda je, kao što se vidi i iz navedenih odlomaka, dio opće atmosfere, dio čovjekova života. Ona je dana strogo funkcionalno, kao doživljaj trenutka, kao veza među naraštajima, pa iza konkretne slike trenutka u prirodi naziremo

i njezinu vječnost. Razočarani starac u *Oproštaju* stapa jedan kratkotrajni doživljaj prirode u momentu rastanka s dosadašnjim životom sa svojom veza-
nošću uz zemlju i produžuje taj osjećaj u beskraj budućih tisuća godina:

A iza smrti očeve sam je krčio i zidao, milovao trave, njegovao voćke kao što se djeca njeguju. Kao tvrdi kršni hrast ratovao je s nebom i planinom da u pore kamenja ukorijeni život. I tako tri četvrti stoljeća. A za koga? komu? Voćke će hraniti slučajnike, divlje pčele i ptice nebeske. Vratiti će se stoljećima suzbijana šuma. Zidovi će se srazniti sa zemljom... Oko ognjišta i na mjestima gdje su bile ljudske postelje, rast će koprive i zova, gnijezdit će se gušteri i zmije, zarast će ljudski putevi: rika medvjeda i zavijanje vukova do morske obale... Sve će propasti. Sve će podivljati. Kao zidovi i kućišta Stražbenice, Tomina bunarića i Starih ograđina. A potomci, kad se odvaže da zađu u planinu, naći će u gustišu mrtve zidine i čudit će se ludim predima što su u ogromnoj mucu lomili planinu za vjernost guštera... Nitko tu nije zadržao korijena. I neće ga zadržati. Ova planina neće čovjeka.

Zvjerima ona pripada, divljim pčelama i pticama nebeskim. Tisućama godina umivat će lice od ljudskih tragova, vjenčat će se bjelinom, hladit će joj vjetrovi djevičansko lice. Hoće planina svoje djevičanstvo: da diže čistu glavu u oblake, u sunčani svod, u zvjezdano nebo.

Kompozicija zbirke *Burobran* ima svoju čvrstu i jasnu razvojnu liniju, a njezine značajke podređene su opisu atmosfere i osjećaja kao osnovnih obilježja svake Vukušićeve pripovijetke. U prvom susretu s tom kompozicijom čitalac je doživi kao nedostatak jer ga stoji napora da se uključi u tok pripovijedanja i shvati piščeve junake, kasnije pak čitalac spozna da je upravo takva kompozicija svjesno izabrana da bi bila u skladu s konciznošću izraza i piščevim umjetničkim nakanama. Vukušić ne uvodi čitaoca u pripovijedanje, on svoj lik, koji prati u nekoliko ključnih trenutaka njegova života, stavlja direktno pred čitaoca kao pomalo tajanstveno biće, to je nepoznat Netko kao dio bezimenog mnoštva patnika, čovjek koji ostaje neimenovan katkada i do kraja pripovijetke (*Napuštena igra*), a većinom mu uz ime ne stoji nikakva druga oznaka:

Stao je na tjeme Raskršća. Oči mu se vrte kamenom obzorju — crne mrlje smrika, tamo blizu krije se Vrelo. Stegne mu se utroba u jednoj tački i on napregne volju da suzbije nemir.

(Pobuna)

Rumeno igranje na zidu bilo već umorno, hladno. Od jutros ga nema. Pokrene se kao da bi htjela nešto uraditi, no to samo oživi stalno prisutnu ukočenu spoznaju da je još uvijek nemoćna...

(Krađe)

Dugo je zurio u pustu, vijugavu cestu. Nujnost jesenja i mir stabala kao na groblju.

(Oproštaj)

Nitko se od ukućana nije pravo sjećao kad je Vida odrasla (na njoj su se čudno ogledale dobi), ali sve njih neizvjesno dugo tišti misao kako da je otprave

(Priča o plavom stakalcu)

Kad ih opazi kako dolaze, odloži knjigu preda se na prozor. Opet će u njihovoj igri naći časak odmora i spaseni kutak, gdje sunčana zraka mjeri neko drugo vrijeme koje još nije poplašio rat.

(Napuštena igra)

Svi ti Vukušićevi Jure i Nikole, Mile, Milani i Ivani dio su legije siromaha, malih hrvatskih ljudi rođenih da sa svojim nemirima, otimnajem i pobunom zabljesnu pred nama kao heroji. Ti njihovi osjećaji važniji su za pisca od njihovih imena — imena ništa ne kazuju, a osjećaji čine čovjeka čovjekom i izdižu ga iz njegove bezimčnosti.

U daljnjem razvoju pripovijedanja nepoznat Netko pred nama je prvenstveno svojim unutrašnjim životom — sve što ga okružuje, i priroda i ljudi, prvenstveno je dano u doživljaju glavnoga lika, nikada kao objektivna stvarnost, najmanje kao fotografija. Stoga se i opisi prirode sudbinski isprepleću sa životom čovjeka:

S prvim ječmenim klasjem nicao je strah od bure. Ljudi su načas prekidali započete poslove i zabrinuto motrili bijele oblačke, gladne jezike krajine što izviru iza zubatih klisura od Samogreda do Ognjene drage.

Načet brigama od prvoga klasja on je zapažao svaki oblačak iznad kukova.

Dok osjećaje Vukušić detaljizira promatrajući ih nekim unutrašnjim okom, događaji što su te osjećaje izazvali tek se slute, naziru. Pisac ih daje kao uz put, kao slutnju, pa zbivanja u pripovijetkama prenose nemir s likova na čitaoca.

Rečenice Vukušićeva pripovijedanja koncizne su, maksimalno oslobođene suvišnosti, zgusnute, očišćene od tereta epskog pripovijedanja koje bi ovdje zamutilo osjećaje i raspoloženja. Često se javlja metafora, originalna, jasna i jednostavna: *Vrt u zavjetrini — pazuha mira i topline. Odjednom se trgoše pa se cvileći uskomešale krošnje trešanja. More se zimogrozno naježilo.* Vukušićev je stil lirski, ali u njemu nema sentimentalizma. On ne plače, kao što ne plaču ni njegovi patnici, ali rečenice mu odišu nekom tihom, smirenom tugom, kao u elegijama. Dijalog je dan lokalnim govorom, uvjerljiv, naravan, ali škrt i rijedak. Vukušićevi ljudi nisu brbljavci, oni pričaju malo, ali malo i jadikuju. Zato je njihov unutrašnji život intenzivan i pun, u njihovoj intimi sakriti su njihovi nemiri.

Kod Vukušića je talent spojen s pedantnošću stiliste pa se gotovo i ne primjećuje da je krug motiva i osjećaja zapravo vrlo uzak. Teško je međutim smatrati to nedostatkom, s obzirom na podgorski siromašan i zaostao kraj gdje se raspoloženja ljudi uvijek vrte oko istih problema. A kao što Vukušićevi junaci prirodo i život doživljavaju puninom duše, tako i pisac, poput svojih junaka (prenoseći se neki put potpuno u svoje likove, tako da pripovijetke nekad pružaju dojam autobiografske ispovijedi) sebe izjednačuje sa svojim likovima i svoja raspoloženja iznosi kao dio opće atmosfere, kao dio zavičaja kojemu pripada zajedno sa svojim junacima:

Moj je djed sahranjen kod Svetog Josipa, no ja vjerujem da on nije тамо. On je tu, uz svoje trešnje, u travama što dršću u sunčanoj šari. Mi smo skupa s trešnjama i ja se čvrsto držim za njihove grane. Tu se naše ruke vječnu susreću.